

О. М. Лободинська

О.М. Lobodyns'ka

РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ МОЛОДІ З ВИЩОЮ ОСВІТОЮ В КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНОЇ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Abstract. The article is devoted to the problems of the training and employment of the graduates of higher schools on Ukraine's labour market. The normative-law base regulating the process of employment of the youth in the context of the youth policy in Ukraine is described, and the comparative analysis of the position of young high-qualification specialists on the domestic and foreign labour markets is performed.

Проблема працевлаштування молоді є актуальною як для України, так і для світової громадськості в цілому. Незаперечною є істина про те, що нерациональне використання трудового потенціалу молоді сьогодні – це втрата якості робочої сили в майбутньому. Молоді юнаки та дівчата як особлива соціально-демографічна група привносить у трудову діяльність свій ентузіазм, енергію, цілеспрямованість, нові ідеї і готовність до перетворень. Соціальні ж наслідки молодіжного безробіття є багатоманітними. Відсутність перспектив працевлаштування істотно впливає на мотивацію поведінки молодих людей, загострює взаємовідносини в молодіжному середовищі і, як наслідок, може призвести до соціальної та особистісної деструктивної поведінки. Тому розв'язання цієї проблеми є однією з цілей державної молодіжної політики України.

У вітчизняній науковій думці за роки незалежності сформувалися нові уявлення про сутність молодіжної політики, її структурні компоненти та механізм реалізації. Теоретичні засади молодіжної політики висвітлюються в публікаціях вітчизняних соціологів Н. Черниш [1; 2; 3; 4] та М. Перепелиці [5], політологічний аналіз цього феномену здійснений у працях М. Головатого [6; 7; 8; 9]. Дещо менше уваги науковці приділяють дослідженню державної молодіжної політики на ринку праці, аналізу проблем функціонування молодіжного сегмента ринку праці та впливу держави на формування відносин між його суб'єктами. Разом з тим за останні роки спостерігається тенденція до збільшення кількості та глибини наукових досліджень з проблем молодіжного ринку праці; уваги заслуговують, насамперед, публікації І. Андела, О. Балакіревої, Н. Вольської, І. Демченко, П. Коропця, С. Мельника, М. Перепелиці, О. Яременка та ін.

Метою цієї статті є соціально-правовий аналіз процесу підготовки та працевлаштування випускників ВНЗ на вітчизняному ринку праці в зіставленні із за-

рубіжним досвідом, а також з практикою формування та реалізації державної молодіжної політики у цій сфері.

За визначенням дослідника молодіжної проблематики М. Перепелиці, “молодіжна політика є певною системою ідей, теоретичних положень стосовно місця, ролі та перспектив молоді в суспільстві, закріплених у законодавчих, нормативних актах, інших документах, а також діяльністю суб’єктів молодіжної політики щодо втілення цих теоретичних положень у реальність” [5].

Отже, молодіжна політика здійснюється в усіх сферах життєдіяльності молоді як в її інтересах, так і в інтересах інших суб’єктів молодіжної політики, суспільства в цілому. Суб’єктами її розробки і реалізації є всі суспільні інституції, що взаємодіють безпосередньо чи опосередковано з молоддю, а також сама молодь. Молодіжна політика включає в себе багато елементів і має складну структуру. Однією з її складових є державна молодіжна політика.

У Декларації “Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні”, прийнятій у грудні 1992 р. [10], зазначається, що молодіжна політика в Україні є пріоритетним і специфічним напрямом діяльності держави та здійснюється в інтересах молодої людини, суспільства, держави, з урахуванням можливостей України, її економічного, соціального, історичного, культурного розвитку і світового досвіду державної підтримки молоді. Державна молодіжна політика ставить за мету створення соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов та гарантій для життєвого самовизначення, інтелектуального, морального, фізичного розвитку молоді, реалізації її творчого потенціалу як у власних інтересах, так і в інтересах України.

Серед основних напрямів реалізації молодіжної політики в Україні у Декларації “Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні” (1992 р.) [10] зазначено розвиток і захист інтелектуального потенціалу молоді, покращення умов і створення гарантій для здобуття молоддю освіти, спеціальної професійної підготовки та перепідготовки, а також забезпечення зайнятості молоді, її правового захисту з урахуванням економічних інтересів, професійних і соціальних можливостей суспільства.

Цілком погоджуємося з М. Перепелицею [5], що, незважаючи на зовнішню подібність визначень молодіжної політики й державної молодіжної політики, вони позначають різні суспільні явища. Молодіжна політика – це діяльність усіх суспільних інституцій стосовно молоді, а державна молодіжна політика є її складовою і характеризує взаємовідносини держави й молоді.

Дослідники молодіжних проблем з метою виявлення та вивчення закономірностей функціонування, а також перспектив розвитку намагаються класифікувати державну молодіжну політику за певними ознаками, створюють для цього її моделі. У колишньому СРСР існувала патерналістська (від лат. *paternus* – батьківський, опікунський) модель державної молодіжної політики, за якою молодь розглядалася як об’єкт ідеологічного, виховного впливу з боку радянських державних та партійних органів. Здобуття Україною незалежності, на жаль, не дуже змінило ситуацію. На думку президента Всеукраїнської громадської організації “Наші діти” В. Ге-

оргієнка [11], за останні роки був здійснений перехід до адміністративного управління молоддю із жорсткою вертикаллю зверху вниз, а результатом стала втрата відповідальності самої молоді за те, що відбувається. Молодь не відчуває відповідальності за наслідки чієїсь рішень щодо реалізації молодіжної політики, власної громади, суспільства та країни, а це, у свою чергу, призводить до втрати відповідальної поведінки щодо власного життя.

Тому з огляду на потреби сьогодення необхідно визнати (особливо державним органам), що молодь повинна стати не тільки і не стільки реципієнтом, як активним суб'єктом державотворення, реальним і рівним партнером у виробленні молодіжної політики та її втіленні у соціальну практику.

Для створення вітчизняної моделі молодіжної політики доцільно дослідити досвід зарубіжних країн у цій сфері. Так, М. Головатий виділяє дві основних моделі зарубіжної державної молодіжної політики. Одна з них характеризується достатньо активним втручанням держави у стосунки суспільства і молоді (умовно “модель Швеції”), друга – тим, що першочергова увага держави спрямована на соціально незахищені і “неблагополучні” групи молоді (неоконсервативна “модель США”). Окремо можуть розглядатися особливості державної молодіжної політики в Білорусі, Іспанії, Молдові, Німеччині, Нідерландах, Португалії, Росії, Словаччині, Чехії, Фінляндії та інших країнах з огляду на їх специфіку [9].

На думку вищезазначених дослідників, при формуванні в Україні власної моделі державної молодіжної політики варто врахувати позитивний досвід інших держав, зокрема такий, як відхід від патерналізму, ставлення держави до молоді як до партнера в соціальних процесах, провадження політики стосовно молоді на засадах субсидіарності, врахування власного історичного досвіду та проблем державотворення в цілому.

Узагальнюючи результати дослідження основних засад державної молодіжної політики в країнах європейської спільноти, Н. Черниш зазначає [1, с. 231], що така політика базується на двох основних у названій послідовності принципах: 1) активна й безпосередня участь молоді в розробці та реалізації молодіжних програм; 2) підтримка молодіжних ініціатив державними структурами. Процес допомоги молоді у західних країнах, як зазначають дослідники, віднаходить енергію в індивідуалізації, а не в колективізації, в регіоналізації, а не в централізації, в плюралізмі, а не в централізмі і в безпосередній участі, а не в управлінні зверху.

Одним із дієвих механізмів здійснення державної молодіжної політики є законодавство, в якому закріплені специфічні громадянські соціальні права молоді. Верховною Радою України за роки незалежності прийнято низку законодавчих актів, спрямованих на реалізацію принципів молодіжної політики, зокрема покращення умов і створення гарантій для здобуття молоддю освіти, спеціальної професійної підготовки та перепідготовки, сприяння молоді в працевлаштуванні, підтримці й підвищенні її економічної активності, активізації молодіжного підприємництва.

Головним правовим актом, у якому сконцентровані та закріплені права, обов'язки, пільги та соціальний захист молоді, є Закон України “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” [12], прийнятий Верховною Радою

України в 1993 р., зі змінами та доповненнями, внесеними у січні 2003 р. Вищезгаданий Закон гарантує молоді право на працю відповідно до отриманої освіти та професії, гарантує надання першого робочого місця на термін не менше двох років після завершення навчання, професійної підготовки та перепідготовки, а також після проходження військової служби.

Державою визначені функції служби зайнятості та інших державних служб, відділів, управлінь у справах сім'ї та молоді місцевих адміністрацій щодо допомоги молоді у працевлаштуванні. Законом України “Про зайнятість населення” (1991 р.) [13] передбачено встановлення квоти робочих місць для молоді. Закон гарантує надання роботи за спеціальністю на термін не менше трьох років тим молодим спеціалістам-випускникам державних вищих навчальних закладів, потреба в яких була попередньо заявлена і підтверджена підприємствами, організаціями, установами.

Важливим етапом державної політики у сфері сприяння трудовій та соціальній адаптації молоді стало створення молодіжних центрів праці згідно з постановою Кабінету Міністрів України 2001 р. “Про затвердження Типового положення про молодіжний центр праці” [14]. Молодіжний центр праці повинен вирішувати питання працевлаштування молоді, забезпечення її зайнятості у вільний від навчання час, сприяти розвитку молодіжних ініціатив у трудовій сфері, відповідати за перепідготовку та підвищення кваліфікації молоді.

З метою створення сприятливих умов для розвитку молодіжного підприємництва та зменшення безробіття у квітні 2002 р. Кабінет Міністрів України прийняв постанову “Про затвердження Державної програми підтримки молодіжного підприємництва на 2002–2005 рр.” [15]. Основними завданнями програми були сприяння розвитку підприємницького сектору, забезпечення успішної адаптації молоді до умов ринкової економіки, створення передумов для активізації молодіжного підприємництва, сприяння створенню нових робочих місць для молоді.

Важливим кроком на шляху удосконалення механізму соціального захисту молоді в сучасних умовах став підписаний Президентом у лютому 2004 р. Указ “Про заходи щодо вдосконалення системи вищої освіти України” [16]. Уряду доручалось розробити Державну програму розвитку вищої освіти на 2005–2007 рр., передбачивши, зокрема, впорядкування мережі вищих навчальних закладів з урахуванням загальнодержавних та регіональних потреб у фахівцях з вищою освітою, розроблення механізму стимулювання участі роботодавців у підготовці та працевлаштуванні фахівців, в організації практики студентів.

Актуальна потреба у забезпеченні соціального становлення і розвитку молоді, реалізації її конституційних прав та свобод обумовила необхідність прийняття Верховною Радою України в листопаді 2003 р. Загальнодержавної програми підтримки молоді на 2004–2008 рр. [17].

Згідно з цією програмою планується запровадити дієвий механізм отримання першого робочого місця випускниками ВНЗ, підвищити рівень забезпечення професійно-технічних закладів освіти тощо. Щодо сприяння працевлаштуванню молоді цим документом передбачається стимулювати роботодавців надавати молоді перші

робочі місця, створювати молодіжні центри зайнятості, бізнес-центри, бізнес-інкубатори, студентські трудові загони, забезпечити умови для праці студентської молоді без відриву від навчання та ін. Для сільської молоді ним передбачається сприяння молодіжному фермерству і підприємництву.

Суттєвим та довгоочікуваним доповненням до комплексу документів із соціальної підтримки молоді став прийнятий у листопаді 2004 р. Верховною Радою України Закон України “Про забезпечення молоді першим робочим місцем” [18]. Цей документ окреслює механізми стимулювання роботодавців та реалізації державних гарантій забезпечення молоді першим робочим місцем, регламентує порядок надання дотації для забезпечення молоді, яка отримала відповідну кваліфікацію, першим робочим місцем.

Процес становлення в Україні демократичної держави та громадянського суспільства, виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань, а відтак входження країни як рівноправної до світового і європейського співтовариства вимагає формування відповідного нормативно-правового поля та проведення аналізу чинного законодавства на відповідність міжнародно-правовим актам у сфері прав людини, зокрема забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Вагомим кроком до нормативного забезпечення принципу гендерної рівності в Україні є прийнятий у 2005 р. Верховною Радою України Закон “Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків” [19]. Відповідно до ст. 17 цього закону жінкам і чоловікам забезпечуються рівні права і можливості у працевлаштуванні, просуванні по роботі, підвищенні кваліфікації та перепідготовці.

Проведений аналіз нормативно-правової бази, яка стосується молодіжного працевлаштування, переконує в необхідності розширення системи статистичних показників для соціального моніторингу виконання прийнятих законів і державних програм. Для комплексного вимірювання та оцінки становища молодих фахівців з вищою освітою на вітчизняному ринку праці, на нашу думку, доцільно розширити наявну систему ще й за рахунок встановлення гендерних статистичних показників, індикаторів. Наприклад, варто окремо враховувати за статевою ознакою: кількість працевлаштованих випускників після закінчення ВНЗ протягом року, кількість працевлаштованих випускників ВНЗ, кількість зареєстрованих безробітних випускників ВНЗ, кількість самозайнятих спеціалістів із вищою освітою, співвідношення розміру заробітної плати молодих спеціалістів з вищою освітою, співвідношення зайнятих на керівних посадах молодих спеціалістів з вищою освітою і т. ін. Незважаючи на те, що в ст. 5 Закону України “Про забезпечення рівних прав та можливостей чоловіків та жінок” [19] зазначено, що на центральний орган виконавчої влади в галузі статистики покладено зобов'язання щодо збору, аналізу та поширення статистичної інформації стосовно становища жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства, шляхом групування їх за статтю, такі дані в Україні поки що не фіксуються. Запровадження комплексного моніторингу функціонування молодіжного ринку праці допомогло б державним органам і молодіжним організаціям ефективніше проводити молодіжну політику, спрямовану на розкриття власного трудового потенціалу як юнаків, так і дівчат.

Таким чином, в Україні за роки незалежності в цілому сформоване нормативно-правове поле, спрямоване на реалізацію принципів молодіжної політики із забезпеченням рівних прав та можливостей дівчат та юнаків, але існуюче законодавство є ще недостатньо ефективним або ще далеко не завжди реалізується у соціальній практиці; відчувається мала дієвість створеного ним механізму сприяння працевлаштуванню молодих дівчат та юнаків, підтримці їх економічної активності. Це підтверджують результати соціологічного дослідження, проведеного у 2005 р. Центром соціальних ініціатив Інституту соціології НАН України в рамках проекту Програми розвитку ООН “Створення безпечного середовища для молоді”*, за якими здійснення молодіжної політики в Україні більшість молодих людей оцінює скептично. Лише 6% респондентів цілком задоволені тим, як вона проводиться, 21% молодих людей вважає її здійснення неефективним, а 29% – скоріше, неефективним, ніж ефективним. За словами респондентів, найактуальнішою проблемою для молодого покоління, якій держава не приділяє належної уваги, є працевлаштування (76% опитаних) [20].

Втіленням норм закону у щоденну практику мають займатися створені державою соціальні інституції; незважаючи на їх зростаючу останнім часом кількість та продуковані ними численні програми і заходи, молодь країни досить критично оцінює їх зусилля. Про недостатньо ефективну роботу державних установ та організацій, які покликані сприяти процесу працевлаштування молоді (центри зайнятості та молодіжні центри праці), свідчать результати опитування, проведеного весною 2004 р. Українським інститутом соціальних досліджень та Центром “Соціальний моніторинг”**. З одного боку, одержані результати свідчать: досить значній частині молоді (88%) відомо, що допомогу в працевлаштуванні їм покликані надавати центри державної служби зайнятості, а третині молоді також відомо про існування молодіжних центрів праці і недержавних кадрових агентств. Молоді люди на загал поінформовані, що державною службою зайнятості, молодіжними центрами праці здійснюється низка заходів для забезпечення працевлаштування молоді, а саме: 60% респондентів обізнані з можливістю здійснити професійну підготовку або перепідготовку, 56% молодих людей знають про надання інформації щодо наявності вакансій, 39% молоді відомо про надання послуг з профорієнтації, 37% респондентів володіють інформацією про можливість працевлаштуватися на робочі місця, створені за рахунок дотацій роботодавцю, а 29% опитаних знають про можливість залучення до громадських робіт. Найнижчий рівень поінформованості молодих людей стосувався питань працевлаштування громадян, які потребують соціального захисту шляхом бронювання/квотування для них робочих місць (14%) та створення додаткових робочих місць шляхом надання дотацій роботодавцеві (17%).

* Під час соціологічного дослідження, яке проводилося в травні 2005 р., було опитано 1804 респонденти віком 15–23 роки із семи регіонів України; 1359 опитаних мешкали в містах, 445 – у сільській місцевості; 51% опитаних становили юнаки, 49% – дівчата; 37% – школярі, 25% – студенти, 38% – працююча молодь.

** Опитування проводилося в березні 2004 р. в усіх областях, АР Крим та м. Києві. Всього опитано 2025 респондентів віком від 18 років і старше.

Але, з іншого боку, у пошуках роботи молоді люди у першу чергу зверталися б до друзів чи знайомих (62%) і до родичів (57%). До центру зайнятості за допомогою звернулося б 45% респондентів, а до молодіжних центрів праці – лише 27% опитаних [21, с. 122–127].

Отже, діяльність державних установ, які надають послуги у працевлаштуванні, безперечно, певною мірою сприяє забезпеченості зайнятості молоді, хоча, як видно з наведених даних, навіть достатня поінформованість щодо комплексу послуг з працевлаштування ще не в стані докорінно змінити справу і суттєво вплинути на зменшення безробіття серед молоді, в тому числі й з вищою освітою.

Як зазначалося вище, одним із пріоритетним напрямків державної молодіжної політики є розробка заходів, спрямованих на працевлаштування випускників вищих навчальних закладів. Цей напрям, на нашу думку, варто розглянути в контексті приєднання України до Болонського процесу. Аналіз основних документів Болонського процесу [22] свідчить, що основною метою задекларованої в документах освітньої політики є полегшення доступу студентів та інших учасників навчального процесу до освітніх ресурсів і ринків праці європейського простору. Працевлаштування освіченої молоді вважається одним з основних індикаторів результативності Болонського процесу.

Використання Україною європейського досвіду у сфері підготовки молодих фахівців та їх працевлаштування набуває особливо актуального значення в умовах сьогодення. Порівняльний аналіз становища молоді на світовому ринку праці та наших молодих співвітчизників на вітчизняному ринку праці дає можливість побачити найбільш проблематичні сторони молодіжної зайнятості. Ознайомлення з основними шляхами розв'язання тих проблем, що виникають у цій сфері в зарубіжних країнах, дозволить оптимізувати заходи, спрямовані на реалізацію основних принципів державної молодіжної політики України.

Визначальним чинником забезпечення зайнятості молоді є фактор освіти та професійної підготовки. Уже в 70-х рр. XX ст. дослідники звернули увагу на те, що рівень освіти впливає не лише на розміри прибутків людини, але й на перспективу належного працевлаштування. Практично в усіх країнах Європи простежується тенденція до зниження рівня безробіття зі зростанням освітнього рівня. Останні дослідження, результати яких були висвітлені у доповіді ректора Ризької міжнародної вищої школи економіки та управління О. Ніколаєва, свідчать про те, що у 2004 р. рівень безробіття в 25 країнах Європейського Союзу серед людей з освітою нижче середнього рівня становив 12,9%, серед людей з середньою освітою – 9,9%, а серед людей з вищою освітою – лише 5,3%. Тому кількість людей, які прагнуть отримати вищу освіту, в усіх європейських країнах постійно зростає. На сьогоднішній день у країнах ЄС більш ніж 26% молодих людей у віці 20–29 років навчаються у вищих навчальних закладах. А в таких країнах, як Фінляндія, цей показник досягає 44%. Як наслідок, більш ніж 40% молодих людей в країнах ЄС зараз мають диплом бакалавра. У країнах Східної та Центральної Європи цей показник навіть перевищує середньоевропейські показники [23].

Така закономірність простежується і за показниками в 30 країнах, які належать до Організації економічної співпраці та розвитку (ОЕСР) [24]. За аналітичними да-

ними цієї інституції рівень зайнятості жінок з вищою освітою перевищує 75% у 26 країнах Європи та Північної Америки, але водночас залишається у цих країнах нижчим рівня зайнятості чоловіків з вищою освітою. Різниця між рівнями зайнятості різних за статтю осіб, зменшується залежно від рівня освіти; вона становить 23% серед осіб без повної середньої освіти і 11% серед осіб з вищим рівнем освіти.

Аналогічна тенденція до збільшення кількості студентів вищих навчальних закладів спостерігається і в Україні. Так, за даними Держкомстату України [25], у період з 1991-го до 2006 р. кількість студентів навчальних закладів III–IV рівнів акредитації зросла майже в 2,5 разу і у 2005/06 навч. році становила 2203,8 тис. осіб. До 2004/05 навч. року зростала і кількість навчальних закладів III–IV рівнів. Якщо в 1990/91 навч. році їх налічувалося 149, то у 2005/06-му – 347, переважно за рахунок створення приватних ВНЗ. У 2005/06 навч. році внаслідок посилення процедури ліцензування ВНЗ їх кількість зменшилася до 345, і тому на сьогоднішній день українських студентів готують 113 недержавних ВНЗ із платною формою навчання і 232 державних ВНЗ, що пропонують як бюджетну, так і контрактну форми навчання. Наведені дані в цілому свідчать про підвищення фахового освітнього рівня населення, але дослідники зауважують, що за останні роки приріст випускників майже цілком складається із спеціалістів у галузі економіки, фінансів, управління, права, міжнародних відносин [21, с. 35]. Іншими словами, при загальному рості освітнього рівня намітилася тривожна тенденція до розриву між потребами суспільства та підготовкою випускників за ліченими напрямками освітньої підготовки. За словами міністра освіти і науки України С. Ніколаєнка [26], в нашій країні у 2007 р. реальна потреба існує передусім у будівельних, технологічних, технічних машинобудівних та педагогічних спеціальностях.

Одним із важливих чинників вибору вищого навчального закладу і професії є наявність перспективи працевлаштування та рівень можливої оплати. У багатьох країнах-членах ЄС сьогодні спостерігається перевиробництво спеціалістів з вищою освітою, внаслідок чого ускладнюються пошуки робочого місця за фахом. Згідно з дослідженнями Євростату, у 30% молоді Європейської спільноти робота не відповідає рівню освіти та кваліфікації. Традиційно такий розрив є найбільшим у країнах Південної Європи (35%), меншим – в Австрії та Голландії (30%) [23].

Згідно з даними Організації економічної співпраці та розвитку (ОЕСР) [24], за станом на 2004 р. близько 1/3 випускників ВНЗ у світі отримали професійні спеціальності в галузі суспільних наук, бізнесу чи права. Кожний четвертий студент отримав диплом за іншим, також досить популярним напрямом, пов'язаним з науковою діяльністю, а саме: інженерна спеціальність; спеціальності пов'язані з виробництвом, будівництвом, сільським господарством, а також математикою та інформатикою.

У середньому в країнах ОЕСР більше 2/3 випускників, які отримали дипломи в галузі гуманітарних наук, мистецтва, освіти, охорони здоров'я і соціального забезпечення, – це жінки. Однак представниці жіночої статі становлять менше 1/3 випускників у галузі математики та інформатики, а також менше 1/5 від загальної кількості випускників інженерних спеціальностей і спеціальностей, пов'язаних із виробництвом чи будівництвом.

Найкращі перспективи на ринку праці мають у Європі ті, хто вивчав медицину, бізнес, юриспруденцію. Непогані шанси – в інженерів та будівельників, а найменші – у тих, хто вивчав гуманітарні, природничі науки та сільське господарство [24].

Отже, в Україні та розвинутих країнах Європи існує спільна, на перший погляд, проблема перевиробництва одних і недовиробництва інших спеціальностей, але її причини та зміст є різними. В країнах ЄС попит на фахівців з вищою освітою регулюється (причому достатньо ефективно) попитом на ринку працевлаштування, а потреби в спеціалістах того чи іншого профілю визначаються вимогами постіндустріальних економік. В Україні ж ринок ще не виконує певною мірою свою регулятивну функцію, а вища школа готує фахівців не відповідно до потреб індустріального типу економік, а за вкоріненими в масовій свідомості стереотипами щодо престижних у суспільстві професій. Свідченням цього є життєві плани українських студентів, велика частина яких усвідомлює цю проблему. Так, за результатами соціологічного опитування “Ставлення академічної спільноти до університетської автономії та порядку її впровадження”*, 57% респондентів у майбутньому не мають надії працювати за фахом, і тільки 13% студентів вважають, що будуть працювати після закінчення навчання за отриманою в університеті спеціальністю. Лише 22% студентів восьми навчальних закладів, які брали участь в опитуванні, впевнені, що зможуть після закінчення університету знайти роботу за фахом, яка б відповідала їхнім основним вимогам [27].

В Україні у 2005/06 навч. році отримали дипломи про професійну освіту 142,7 тис. фахівців, диплом про вищу освіту – набагато більше – 372,4 тис. спеціалістів, тобто на ринок праці вийшло 515,1 тис. дипломованих спеціалістів, які відповідно до вітчизняного законодавства мають право на “перше робоче місце”. Згідно з даними Держкомстату України [25], потреба підприємств у працівниках в 2005 р. становила 186,6 тис. місць, з них лише 66,2 тис. – для спеціалістів з вищою освітою. Таким чином, самою державою закладаються передумови молодіжного безробіття.

Результати соціологічних досліджень свідчать, що значній частині молоді притаманні пасивні очікування допомоги в працевлаштуванні від держави. Так, за даними соціологічного опитування, проведеного центром соціальних ініціатив Інституту соціології НАН України в рамках проекту Програми розвитку ООН “Створення безпечного середовища для молоді”** , серед найефективніших засобів сприяння зайнятості молоді 44% респонденти назвали забезпечення навчальними закладами

---

* Це КСД було проведене з листопада 2005 р. по травень 2006 р. соціологічною групою консорціуму з впровадження університетської автономії. Дослідження проводилося у 8 ВНЗ України: Дніпропетровському НУ, Донецькому НУ, Львівському НУ ім. І.Франка, НУ “Києво-Могилянська академія”, Українському католицькому університеті, Університеті економіки і права “КРОК”, Харківському НУ ім. В. Н. Каразіна, Чернівецькому НУ ім. Ю. Федьковича. В опитуванні взяли участь 1605 студентів, з них 62,7% – дівчата та 37,3% – юнаки.

** Під час соціологічного дослідження, яке проводилося в травні 2005 р., було опитано 1804 респонденти віком від 15 до 23 років із семи регіонів України, 1359 опитаних мешкали в містах, 445 – у сільській місцевості; 51% опитаних становили юнаки, 49% – дівчата; 37% – школярі, 25% – студенти, 38% – працююча молодь.

першого робочого місця випускникам та встановлення на підприємствах квоти для молоді (41% опитаних) [21].

Для сучасної української молоді визначальними щодо працевлаштування та вибору місця роботи є матеріальні чинники. Так, за даними соціологічного дослідження “Молодь на порозі самостійного життя”*, в ієрархії вимог, яким, на думку молоді, повинна відповідати робота, є передусім прагнення “добре заробляти” (86%), “жити спокійним і забезпеченим життям” (82%), “застосовувати свої здібності” (80%). Мінімальний рівень заробітку, на який молоді люди з вищою освітою тоді в Україні погоджувалися, становив від 500 (700) грн. до 1500 грн. і вище. У матеріальних вимогах щодо рівня оплати праці спостерігаються гендерні відмінності, а саме: жінки частіше погоджуються на нижчу зарплату [21, с.75].

На вітчизняному ринку праці склалася парадоксальна ситуація. За словами директора Державного центру зайнятості В. Галицького, у 2005 р. частка безробітної молоді 15–24 років знизилася до 14,9% (для порівняння, у 2000 р. рівень молодіжного безробіття становив 24,2%). На кінець 2006 р. у державній службі зайнятості містилася інформація про 2 млн. 100 тис. вакансій, але слід зазначити, що 59% цих вакансій – робочі місця із зарплатнею, нижчою 495 грн., і всього 5% із них – із зарплатнею, вищою 1000 грн. [28]. Наявність такого великого дисбалансу між претензіями молоді з вищою освітою щодо рівня свого матеріального забезпечення, з одного боку, та реальною ситуацією, що склалася на вітчизняному ринку праці, з іншого, є однією із причин трудової міграції висококваліфікованих молодих фахівців за кордон. У Росії уряд планує підвищити середню заробітну плату в першому кварталі 2008 р. до еквіваленту 1000 дол. США; у країнах Західної Європи рівень заробітної плати в 10–12 разів вищий, ніж у нас, тому, як зазначав в останній за часом щорічній доповіді генеральний директор Міжнародної організації праці, старіюча Західна Європа може розраховувати тільки на приплив молоді робочої сили з країн Центральної та Східної Європи [29]. Якщо ситуація стосовно матеріальної винагороди за працю в найближчі роки не зміниться, то можна спрогнозувати, що кількість найкваліфікованіших, найактивніших та найосвіченіших людей, які покинуть терени країни, збільшиться.

Результати соціологічного дослідження, проведеного Українським інститутом соціальних досліджень та центром “Соціальний моніторинг”** , показали, що протягом 2002–2003 рр. за межами України працювали 5% респондентів віком від 18 до 28 років включно [21, с. 97]. За даними інших досліджень трудової міграції населення України, молодь становить приблизно третину потоку заробітчанин [30].

Питання трудової міграції часто постає перед випускниками вищих навчальних закладів передусім через те, що фах свого часу обирався ними без врахування попи-

* Соціологічне дослідження проведене Державним інститутом проблем сім’ї та молоді у травні 2003 р. Опитано 4665 респондентів віком від 16 до 20 років у Кіровоградській, Львівській, Миколаївській, Харківській, Київських областях, АР Крим та м. Києві.

** Опитування проводилося в 2003 р. в усіх областях, АР Крим та м. Києві. Усього опитано 2053 респонденти віком від 18 років і старше. Вибірка є репрезентативною для дорослого населення за основними демографічними характеристиками.

ту на ринку праці, особистих здібностей людини та змін у характері і розвитку економіки. Цей висновок підтверджують результати соціологічного дослідження “Особливості зовнішньої трудової міграції молоді в сучасних умовах”*. Важливо також відмітити той факт, що у формуванні мотиваційних установок молоді з вищою освітою важливу роль відіграє не тільки матеріальне становище мігранта, але й рівень його життєвих домагань. Зокрема, фокус-групове опитування виявило, що більшість учасників трудової міграції за кордон розглядають як можливість створити стартовий капітал для розвитку власного бізнесу [21, с. 99–101].

Таким чином, аналіз правових і організаційних засад державної молодіжної політики України загалом та процесу працевлаштування й підтримки економічної активності молоді на ринку праці зокрема дозволяє зробити такі висновки. В Україні формально створені належні умови для реалізації права молоді на працю відповідно до здобутої освіти та кваліфікації, виконання освітою соціальної функції забезпечення вертикальної соціальної мобільності молоді, використання останньою активних форм соціального захисту у випадку безробіття. Проте основні державні заходи підтримки молоді, в яких передбачено низку актуальних завдань щодо розв’язання цих проблем, мають здебільшого декларативний характер, у них відсутні конкретні механізми досягнення поставлених цілей та не визначені джерела фінансування заходів, внаслідок чого в молодіжному середовищі фіксується критичизм та скепсис. Більшість завдань щодо реалізації програм бере на себе держава, у той час як урядові органи могли б частину завдань делегувати недержавному сектору з відповідним організаційним та фінансовим забезпеченням та контролем. Необхідно також більш дієво налагодити моніторинг виконання державних програм на місцевому та регіональному рівнях, запровадити більш гнучку й реалістичну систему показників, вдосконалити діяльність статистичної служби.

Аналіз об’єктивних та суб’єктивних показників, що відображають становище української молоді на сучасному ринку праці, та порівняння його із становищем молоді на світовому ринку праці дозволяє зробити такі висновки:

- у Україні, як і в розвинених зарубіжних країнах, зростає рівень освітньої та професійної підготовки молоді;
- в нашій країні, як і в країнах – членах Європейського Союзу, простежується перевиробництво спеціалістів з вищою освітою, внаслідок чого ускладнюються пошуки робочого місця за фахом;
- у той же час спостерігаються розбіжності в перспективності спеціальностей на ринку праці; так, в Європі це – спеціалісти в галузі медицини, бізнесу та юриспруденції, а в Україні – фахівці інженерних професій, що зумовлено різними типами економік;
- для української молоді серед настанов щодо працевлаштування пріоритетом

---

* Це соціологічне дослідження проводилося Державним інститутом проблем сім’ї та молоді у жовтні – листопаді 2003 р. Емпіричну базу дослідження склали дані глибинних інтерв’ю з молодими працівниками-мігрантами, напівструктурованих інтерв’ю з експертами, а також фокусованих групових інтерв’ю з молодими людьми, які мають вищу освіту і планують найближчим часом виїхати на роботу за кордон.

є матеріальна винагорода за роботу, а неможливість задовольнити рівень очікувань в Україні спонукає молодих людей вдаватися до трудової міграції.

Отже, без врахування специфічних особливостей молоді як суб'єкта ринку праці, без вивчення наслідків впливу на механізм його функціонування економічних та соціокультурних чинників соціалізації молодого покоління, без аналізу стереотипів суспільної свідомості, традицій, ментальності та їх впливу на трудову етику неможливо ефективно вирішувати проблеми зайнятості молоді. Соціологічний аналіз молодіжних ціннісних орієнтацій у режимі моніторингу створює можливості для пояснення стану та змін у її економічному та соціальному самопочутті у конкретних умовах, що сформувалися на ринку праці, для прогнозування розвитку вищої освіти та наукового обґрунтування системи заходів державної молодіжної політики з цього питання.

-
1. Черниш Н. Соціологія молоді // Соціологія: Курс лекцій. – Вид. 4-е, перероб. і доп. – Львів: Кальварія, 2004. – С. 226–252.;
  2. Черниш Н. Соціологія молоді: Конспект лекції. – К.: Вид-во НМК вищої освіти Мінвузу України, 1990. – 26 с.;
  3. Черниш Н. Соціологія молоді та основи державної молодіжної політики в Україні. – К.: Вид-во АДУіМС при Президентові України, 1994. – 39 с.;
  4. Черниш Н. Суспільна свідомість молоді. – Львів: Світ, 1990. – 368 с.
  5. Перепелиця М.П. Державна молодіжна політика в Україні: регіональний аспект. – К.: УІСД, 2001, – 242 с. <http://www.politik.org.ua/vid/books.php3?b=4>
  6. Головатий М.Ф. Молодіжна політика в Україні: проблеми оновлення. – К.: Наук. думка, 1993. – 236 с.
  7. Головатий М.Ф. Формування державної молодіжної політики у сучасній Україні: політологічний аналіз: Дис. ... докт. політ. наук. – К., 1996. – 351 с.
  8. Головатий Н.Ф. Соціологія молоді. – К.: МАУП, 1999. – 224 с.
  9. Головатий М. Державна молодіжна політика як феномен суспільного розвитку і нова парадигма державотворення у країнах перехідного стану // Укр. соціум. – 2002. – №. <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=8&n=23>
  10. Декларація “Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні” <http://www.unkmo.org.ua/movement/act.shtml>
  11. Парламентські слухання “Про становище молоді в Україні”. portal.rada.gov.ua/control/uk/publish/article/news_left?art_id=83271&cat_id=46666
  12. Закон України “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” <http://www.parlament.org.ua>
  13. Закон України “Про зайнятість населення” <http://www.kmu.gov.ua>
  14. Постанова Кабінету Міністрів України . “Про затвердження Типового положення про молодіжний центр праці” www.gdo.kiev.ua/zmist/2001/zmist.php?4
  15. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Державної програми підтримки молодіжного підприємництва на 2002–2005рр.” www.unkmo.org.ua/movement/act.shtml
  16. Указ Президента України від 17.02.04 №99 “Про заходи щодо вдосконалення системи вищої освіти України” <http://www.president.gov.ua/>
  17. Закон України “Про загальнодержавну програму підтримки молоді на 2004–2008 роки” <http://zakon.rada.gov.ua>
  18. Закон України “Про забезпечення молоді першим робочим місцем” <http://www.parlament.org.ua>

19. Закон України “Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків”
http://www.pension.kiev.ua/Ukr/Law_Base/NonFormatted/z-2866.html
20. *Бажал А.* “Проблемний” портрет молоді людини // Дзеркало тижня. – 2006. – №. – 4–10 берез.
21. Соціальні проблеми працевлаштування молоді: Аналіт. звіт / О.М. Балакірева, О.О. Яременко, О.В. Валькована, В.В. Онікієнко та ін. – К.: Держ. ін-т проблем сім’ї та молоді, 2004. – С. 122–127.
22. Болонський процес у фактах і документах (Сорбонна-Болонья-Саламанка-Прага-Берлін) / Упоряд.: М.Ф. Степко., Я.Я. Болюбаш., В.Д. Шинкарук., та ін. – Тернопіль: Екон. думка, 2003. – 59 с.
23. *Николаев А.* Кому грозит безработица в ЕС // <http://www.kapitalist.lv>
24. Education at a Glance:OECD Indicators – 2004 Edition www.oecd.org/edu/eag2004
25. Держкомстат України www.ukrstat.gov.ua 12.01.07
26. Ніколаєнко запровадив нові правила вступу до ВУЗів www.rynok.biz/ukr/news/education/4211/
27. Аналітичний звіт за результатами соціологічного дослідження “Автономія університетів: думка академічної спільноти”. – Харків, 006www.irf.kiev.ua/files/ukr/program_edu_about_1107_uaO.zip
28. *Карпенко О.* Безробіття – ганьба для держави // “Сільські вісті”. – 2007. – 26 січ.
29. *Прокочук С.* Як приборкати “четверту хвилю”? // Урядовий кур’єр”. – 2006. – 27 жовт.
30. *Пирожков С., Малиновская Е., Хомра А.* Внешние трудовые миграции в Украине: социально-экономический аспект. – К.: НИПМБ, 2003. – 134 с.